

Povijesni hod trnjem i stranputicama

(Bičanić, Ante (ur.). 2009. *Povijest hrvatskoga jezika* I. Croatica. Zagreb. 582 str.

Bičanić, Ante (ur.). 2011. *Povijest hrvatskoga jezika* II. Croatica. Zagreb. 606 str.

Bičanić, Ante (ur.). 2013. *Povijest hrvatskoga jezika* III. Croatica. Zagreb. 670 str.)

U ovome ćemo broju *Rasprava* prikazati ediciju *Povijest hrvatskoga jezika* Društva za promicanje hrvatske kulture i znanosti *Croatica*. Riječ je o izrazito velikome izdavačkom pothvatu kojim se željela obuhvatiti čitava povijest hrvatskoga jezika pregledno podijeljena po stoljećima te opisana s nekoliko aspekata. Dosad su objavljene tri knjige koje su dale slikovit i iscrpan prikaz povijesti hrvatskoga jezika od srednjega vijeka do kraja osamnaestoga stoljeća. Svaka od triju knjiga sastoji se od uvoda u određeno razdoblje u kojemu se čitatelju dočarava pojam o vremenu i prostoru u kojemu se nalazi i o kojemu će na idućih kadšto čak i više od petstotinjak stranica biti riječi, a potom se s više aspekata prikazuje povijesni hod hrvatskoga naroda: kroz razvoj pisma, jezika i pisanih izvora i djela koja su nam ostala svjedokom kroz stoljeća. Svaka knjiga uz to sadrži antologiju hrvatskih djela pripadajućega razdoblja uz brojne ilustracije i objašnjenja, sažetke tekstova na engleskome jeziku, abecedno kazalo djela, kazalo imena te na samu kraju životopise autora. Valja još spomenuti da je, usprkos tomu što je na projektu radio veći broj stručnjaka, pri čemu je svatko iscrpno prikazao svoju temu, djelo obrađeno sintetski pa čitatelj ima dojam kao da čita zaokruženu cjelinu neprimjetno se pomičući iz jednoga povijesnog dokumenta u drugi, promatrajući ga sad s jednoga, sad s drugoga gledišta. Iz priloženoga je razvidno da je riječ o kapitalno važnu djelu za hrvatsku kulturu, što je istaknuo Radoslav Katičić.

Prva knjiga, pod naslovom *Srednji vijek* (izdana 2009. godine), čijim je urednikom bio vrsni poznavatelj srednjovjekovlja Stjepan Damjanović, obašeže 8 tekstova na nešto manje od 600 stranica. Kada govorimo o prvoj knjizi spomenute edicije, govorimo o srednjemu vijeku, o pisanomu i narodnom jeziku. Josip Bratulić u poglavlju *Hrvatski jezik, hrvatska pisma i hrvatska književnost – svjedoci identiteta Hrvata* prije svega smješta Hrvate i hrvatski jezik u prostor i vrijeme, dajući tako pregled slavenskih jezika i prikaz kretanja Slavena u prošlosti te pritom slikajući mozaik samih početaka hrvatskoga jezika. Potom Ranko Matasović u poglavlju *Od praslavenskoga do hrvatskoga jezika*

daje detaljan pregled kako praslavenskoga fonološkog sustava, tako i morfologije, uvodeći nas na kraju u sedamnaesto stoljeće, štokavski jezični sustav i pojove hrvatske standardizacije. Mateo Žagar oslikao je srednji vijek u poglavlju *Hrvatska pisma u srednjem vijeku* s pomoću svih triju pisama i triju stilizacija književnoga jezika koji su se rabili u Hrvata kroz više od osam stoljeća. Anđela Frančić u *Onomastičkim svjedočenjima o hrvatskome jeziku* donosi analizu toponima i antroponima bilježenih trima jezicima i trima pismima hrvatskoga srednjovjekovlja. Dovodeći imena u vezu s poganstvom i mitologijom, pokazuje nam kako su upravo imena pokazatelji jezičnoga razvoja i kronologije jezičnih mijena i kako upravo vjerovanje u magijski sadržaj apelativa koji postaje ime zamjenjuje vjera u kult svetca čije se ime nadijeva. U poglavlju *Hrvatska narječja u srednjem vijeku* Josip Lisac oslikao je srednjovjekovlje kroz prva dva od triju razdoblja u razvoju dijasistema, govoreći pritom o procesima koji su zahvatili hrvatska narječja te na kraju dajući raspored hrvatskih narječja potkraj srednjega vijeka. Milan Mihaljević donosi u poglavlju *Hrvatski crkvenoslavenski jezik* prikaz periodizacije i spomenika hrvatskoga crkvenoslavenskoga jezika kroz pismo i fonološki sustav, morfologiju, sintaksu i leksik. Stjepan Damjanović u poglavlju naslovljenu *Staroslavenski i starohrvatski u hrvatskim srednjovjekovnim tekstovima* na trima je razinama (fonološkoj, morfološkoj i leksičkoj) prikazao miješanje jezičnih elemenata (staro)crkvenoslavenskoga i starohrvatskoga jezika, jedno od najuočljivijih obilježja srednjovjekovnih hrvatskih tekstova. Boris Kuzmić u poglavlju *Jezik hrvatskih srednjovjekovnih pravnih spomenika* donosi pregled jezika hrvatskih srednjovjekovnih pravnih spomenika na fonološkoj, morfološkoj, sintaktičkoj, leksičkoj i stilističkoj razini. U posljednjemu je poglavlju knjige dana *Antologija hrvatskih srednjovjekovnih djela* koju su sastavili Stjepan Damjanović, Boris Kuzmić, Milan Mihaljević i Mateo Žagar. *Antologija* sadrži izbor važnih hrvatskih srednjovjekovnih djela pisanih glagoljicom, ćirilicom i latinicom s transliteracijom, odnosno transkripcijom kronološkim slijedom (npr. *Bašćanska ploča*, *Vinodolski zakonik*, *Poljički statut*, *Žića svetih otaca* itd.). Tekstovi su popraćeni slikama izvornika.

Druga knjiga pod naslovom *Šesnaesto stoljeće* izdana je 2011. Urednici su Ante Bičanić, Radoslav Katičić i Josip Lisac. Obaseže 11 poglavlja koja se protežu na malo više od 600 stranica. Uvod u (n)ovo razdoblje pod naslovom *Hrvatski jezik na pragu novovjekovlja* napisao je Radoslav Katičić slikovito nam prikazavši hrvatsku povijest kroz renesansu, reformaciju, početke katoličke obnove i prvu najavu baroknoga razdoblja. Josip Lisac autor je poglavlja pod naslovom *Hrvatska narječja*, u kojemu nam objašnjava novoštokavske inovacije i ostale promjene, govori o seobama kao uzroku koji je utjecao na novije di-

jalektno stanje, prostornoj omeđenosti čakavskoga, štokavskoga, kajkavskoga i torlačkoga narječja, pritom zaključivši da su upravo seobe uzrokom velikih terenskih gubitaka kajkavštine i čakavštine, ali i dijalektne situacije novijega vremena. Slijede poglavlja o svim trima povijesno važnima hrvatskim književnim jezicima. U poglavlju *Čakavski hrvatski književni jezik* Amir Kapetanović na fonološkoj, morfološkoj, sintaktičkoj, leksičkoj i frazeološkoj razini oslikava važne značajke toga jezika u šesnaestome stoljeću, pišući na kraju i o jezičnostilskome raslojavanju kada je usprkos nepovoljnim društvenim i političkim okolnostima čakavski hrvatski književni jezik dostigao vrhunac svojega razvoja. Autorica poglavlja *Štokavski hrvatski književni jezik* Sanja Vulić strukturalno je slično opisala štokavski književni jezik. Najprije govori o slovopisu i pravopisu, zatim raščlanjuje fonologiju, morfologiju, ali i rječotvorje, sintaksu te leksik i semantiku te na kraju zaključuje kako su upravo u šesnaestome stoljeću hrvatski štokavski pisci počeli utirati put budućemu razvoju štokavskoga hrvatskoga književnog jezika. Diana Stolac autoricom je poglavlja naslovljena *Kajkavski hrvatski književni jezik* u kojemu metodološki vrlo slično prethodnim autorima kroz slovopis i pravopis, fonološku, morfološku, sintaktičku i leksičku razinu te jezičnostilsko raslojavanje iscrpno prikazuje osobitosti hrvatskoga kajkavskog književnog jezika, kao i njegov povijesni razvoj kroz šesnaesto stoljeće koji će se nastaviti i u sedamnaestome stoljeću, razdoblju pojave prvih normativnih jezičnih priručnika. Josip Bratulić u svojem poglavlju *Tronarječni tip hrvatskoga književnog jezika* prikazao je odjek reformacije kao društvenoga i vjerskoga pokreta u hrvatskim zemljama koji se naročito ogleda u tisku kao pokretačkoj snazi, pritom se osvrnuvši kako na jezik, tako i na pismo tadašnjih tiskanih izdanja. Budući da se protestantski pisci oslanjaju na feudalece od kojih su dobili podršku za svoj rad, ovdje se donose i temeljne značajke ozaljskoga književno-jezičnog kruga, lako razumljiva tronarječnoga jezičnog tipa kojim se nije govorilo, već se na njemu samo pisalo, o autorima koji su se njime služili, ali i o osobitostima njihovih djela. Stjepan Damjanović u svojem poglavlju *Jezik hrvatskih glagoljčnih tekstova* donosi fonološke i morfološke značajke spomenutih tekstova, naglašavajući pritom kako se često ističe da je šesnaesto stoljeće smatrano sutonom glagoljaštva, ali ne u smislu broja napisanih stranica na glagoljici, nego zbog njezina udjela koji u ukupnoj hrvatskoj pismenosti vidljivo opada. Boris Kuzmić analizirao je u svojem poglavlju *Jezik hrvatskih pravnih tekstova* čakavske, štokavske i kajkavske pravne tekstove, opisavši ih već ustaljenom strukturom na fonološkoj, morfološkoj, sintaktičkoj i leksičkoj razini, pritom zaključivši da spomenuto razdoblje karakterizira jače uključivanje kajkavštine te najavivši i intenzivnije uključivanje štokavštine u nadolazećemu stoljeću. Anđela Frančić u poglavlju *Hrvatska imena* opisa-

la je povijesne činjenice koje su prethodile promjenama u onimiji u ovome stoljeću, odnosno kako je došlo do promjene osobnoimenskoga fonda nakon Tridentskoga sabora, kada pojedinci preuzimaju malobrojna svetačka imena. Usto spominje za to razdoblje specifično odstupanje od osobnoimensko-prezimen-ske formule koja će se kao proces usavršavati stoljećima. Jednako tako analizirala je porast pojave imena u hrvatskim djelima u odnosu na rječnike istoga stoljeća te razvoj kartografskih prikaza gorskoga i panonskoga dijela Hrvatske. Standardolog i povjesničar Marko Samardžija u poglavlju naslovljenu *Hrvatski leksik i leksikografija* prikazuje nam povijesni pokret hrvatskoga pučanstva izazvan osmanlijskim osvajanjima koji će za posljedicu imati i pojavu jezičnih otoka u susjednim i bližim područjima, ali i oblikovanje dvaju hrvatskih jezičnih kompleksa: jugoistočnoga i sjeverozapadnoga. Donosi iscrpnu analizu tadašnjega leksika i hrvatske leksikografije uokvirene tim povijesnim činjenicama. Ranko Matasović prikazao je sociolingvistički položaj hrvatskoga jezika u odnosu spram drugih jezika Europe, ali i utjecaj drugih jezika (književnoga talijanskog, latinskog, turskog, njemačkog jezika) na hrvatski, istaknuvši pritom da je hrvatski jezik jedinstven upravo zbog činjenice da je već u 16. stoljeću posjedovao živu tradiciju pismenosti na čak trima pismima te da se književni jezik oblikovao za kulturne i komunikacijske potrebe govornika triju hrvatskih narječja. Ta knjiga također završava *Antologijom djela iz 16. stoljeća* čiji su autori Josip Lisac, Anđela Frančić i Boris Kuzmić. Svrha je te antologije pružiti čitatelju bolji uvid u hrvatska jezična i književna nastojanja u 16. stoljeću.

Treća je knjiga, naslovljena *17. i 18. stoljeće*, izdana 2013. Uredništvo potpisuju trojica urednika kao i u drugome izdanju. Čak 12 poglavlja vrsnih poznavatelja povijesti hrvatskoga jezika proteže se na nešto manje od 700 stranica, čime je ovaj svezak opsegom najveći među dosad objavljenima. Uvod, kao i u prethodnoj knjizi, započinje jedan od urednika, Radoslav Katičić, poglavljem naslovljenim *Hrvatski jezik u 17. i 18. stoljeću obuhvaćen jednim pogledom*. Autor ga započinje mišlju kako nije lako jednim pogledom obuhvatiti čak dva turbulentna i sadržajna stoljeća povijesti hrvatskoga jezika, što zbog različitih razdoblja, što pak zbog različitih idejnih ozračja i stilskih formacija. Katičić zbog toga iscrpno prikazuje i barok i prosvjetiteljstvo, a samim time i ozračje i povijesne prilike u kojima se odvija razvoj hrvatskoga jezika kroz spomenuta stoljeća. Autor je drugoga poglavlja, naslovljena *Hrvatska narječja u 17. i 18. stoljeću*, Josip Lisac, koji nam prikazuje dijalektne promjene u svim trima narječjima, političke prilike u kojima su spomenuti dijalekti „živjeli”, naglasivši da je spomenuto razdoblje obilježio odlazak Hrvata u znatnu broju u dijasporu te zaključivši ukratko na kraju da su u 18. stoljeću hrvatska narječja i dijalekti raspoređeni približno kao i danas. Sanja Vulić donosi u svojem poglavlju *Štokavski*

hrvatski književni jezik u 17. stoljeću po već ustaljenoj metodologiji i koncepciji detaljnu analizu spomenuta jezika prema slovopisu i pravopisu, na temelju fonološke, morfološke, rječotvorne, sintaktičke, leksičke i semantičke raščlambe, zaključivši pritom da je jezik dubrovačke književnosti 17. stoljeća nedvojbeno zakoračio korak dalje u novoštokavizaciji u odnosu na prethodno stoljeće. Lorentana Farkaš Brekalo u poglavlju naslovljenu *Štokavski hrvatski književni jezik u 18. stoljeću*, baveći se grafijom i pravopisom, fonološkom, morfološkom, tvorbenom, sintaktičkom i leksičkom raščlambom, naglašava da je jezik kojim pišu hrvatski štokavski pisci u 18. stoljeću iznadregionalni hrvatski književni jezik. Ističe da 18. stoljeće karakterizira susret razdoblja jezičnoga predstandarda te da se od polovice stoljeća ubrzavaju standardizacijski procesi, kojima je glavni pečat dala dubrovačka štokavska književna tradicija, ali i štokavska pisana praksa utemeljena na predstandardnome idiomu (slavonska, dalmatinska i bosanska). Barbara Štebih Golub u poglavlju *Kajkavski hrvatski književni jezik u 17. i 18. stoljeću* donosi nam pregled ponajprije 17. stoljeća, koje je u povijesti važno zbog pojave normativnih priručnika (rječnika, slovnica i slovopisa), čime se kajkavski hrvatski jezik normira na fonološkoj, sintaktičkoj, ortografskoj i leksičkoj razini. Zlatnim vijekom kajkavskoga književnog jezika smatraju se 17. i 18. stoljeće, kada se on oblikovao kao neorganski, normirani i standardizirani, koji je mogao zadovoljiti sve komunikacijske potrebe svojega vremena. Ivica Vignato u svojem poglavlju naslovljenu *Čakavski hrvatski književni jezik u 17. i 18. stoljeću* također daje raščlambu na svim već spomenutim razinama, naznačivši da čakavski hrvatski književni jezik blago uzmiče, a velike migracije znatno su smanjile čakavska područja te se osjeća štokavski utjecaj. Josip Bratulić u poglavlju *Jezik hrvatskih poslovnih tekstova u 17. stoljeću* donosi nam svjedočanstva o postojanju hrvatskih isprava u kojima nailazimo na obilje građe o životu tadašnjega pojedinca, obitelji ili čitave zajednice. Naglašava pritom koliko su pravni povjesničari u Europi bili iznenađeni izdanim hrvatskim pravnim spomenicima – više zbog sadržaja i izgrađene pravne terminologije, negoli zbog jezika. Mateo Žagar u poglavlju naslovljenu *Hrvatska pisma i pravopisi u 17. i 18. stoljeću* kroz sve tri sastavnice (latiničku, glagoljičku i ćiriličku) dokazao je raznolikost uporabe pisama na hrvatskim prostorima i u ovim dvama stoljećima. Kako i sam autor kaže, usprkos prevlasti latinice u prethodnome, 16. stoljeću, druga dva pisma zauzimaju „rezervne pozicije”. Sanda Ham autorica je poglavlja *Hrvatske gramatike u 17. i 18. stoljeću*, u kojemu je detaljno prikazala štokavske i kajkavske gramatike, raščlanivši ih na već spomenute razine i zaključivši da je naddijalekatnost ono jezikoslovno načelo koje povezuje i štokavske i kajkavske gramatike, da je štokavska gramatička stilizacija, za razliku od kajkavskih, leksički tronarječna. Naglašava da je jedna od prepoznatljivih crta hr-

vatskih gramatika toga razdoblja i tronaglasni sustav, ali i nasljedovanje Bartola Kašića u hrvatskim starim štokavskim gramatikama po (latinskoj) gramatičkom modelu. Kao osobitost navodi i da gramatike ne definiraju određeni i neodređeni oblik pridjeva. U poglavlju Marka Samardžije *Hrvatski leksik i leksikografija u 17. i 18. stoljeću* donosi se slikovit povijesni okvir tadašnjih događanja na političkoj (i zemljopisnoj) sceni, ali i detaljan prikaz najvećih hrvatskih leksikografskih ostvarenja, iz kojega je jasno da su u hrvatskim zemljama u 17. i 18. stoljeću vladale izrazito nepovoljne društvene i političke prilike usprkos kojima se hrvatska leksikografija gotovo neprekinuto razvijala na raznim stranama hrvatskoga jezičnog i nacionalnog prostora i zbog kojih se u hrvatskim govorima javljaju puristički postupci kojima se hrvatski jezik opire inojezičnim utjecajima. Anđela Frančić autorica je pretposljednega poglavlja treće knjige naslovljena *Hrvatska imena u 17. i 18. stoljeću* u kojemu dokazuje da narodnih imena u osobnoimenskome sustavu gotovo i nema, da pridjevci uz osobno ime postupno prerastaju u stalna i nasljedna prezimena, da su migracije u ovome razdoblju ostavile trag i u prezimenskome korpusu te da je latinizirana antroponijska formula hrvatskih latinista znatno delatinizirana. Jednako tako napominje kako se u leksikografska djela unosi znatno više imenske građe, a dotiče se i zemljopisnih karata hrvatskoga područja kao dragocjenih vrela toponimijske građe. U posljednjemu poglavlju, naslovljenu *Hrvatski jezik i ostali europski jezici u 17. i 18. stoljeću*, Ranko Matasović daje osvrt na „velike” i „male” jezike toga vremena, primjećujući pritom kako se u usporedbi s velikim europskim jezicima hrvatski jezik razvijao znatno sporije od ostalih, ali i da je usprkos brojnim inojezičnim utjecajima zadržao kontinuitet ne samo kao jezik književnosti, već je na nekim područjima ostao u određenoj mjeri i jezikom javne komunikacije. Nadalje, za razliku od mnogih europskih jezika čija je pisana upotreba ostala ograničena na sferu religije i na osnovne jezične priručnike, u ovome se razdoblju i dalje razvijala i književnost visokih dometa, ali i leksikografija i gramatički opis zavidne razine. Na kraju knjige donosi se, kao i u prethodnim dvjema knjigama, *Antologija djela iz 17. i 18. stoljeća* autora Sanje Holjevac, Josipa Lisca i Diane Stolac.

Završit ćemo ovaj prikaz mišlju kako je povijesni hod hrvatskoga jezika bio trnovit i naporan, ali i da je u razdobljima posvemašnje iscrpljenosti književnost, kao i leksikografija i gramatikoslovlje, doživljavala svoj procvat pa nas ovo kapitalno djelo poučava kako uvijek neumorno valja utirati put našem jeziku.

Martina Horvat